
**Islamic Teachings Based on a Newly-found Text Written by
Abolfath Hamouei**

Mohammad Reza Taghieh; Islamic Azad University, Eghlid, Iran*

1. Introduction

Since the time man began his life, the primitive man faced with problems for which he had to find solutions. Through his efforts, he managed to solve these problems one by one. This led to a boom in his life and moved from the initial situation to a better place. He has been able to solve the problems with knowledge and reason in almost all material matters and thrive the material aspect of his life. But because of being two-dimensional, man does not get complete peace with what he has achieved through material affairs. Something beyond material matters, such as the feeling of happiness and prosperity is what he needs in addition to the material aspect. Therefore, God sent the Prophets and Qur'an from the first for this part of human needs so that the second aspect of human does not get hurt due to the need for it. God has continuously directed and guided humans through his instructions by means of Quran and prophets in order to meet the human s spiritual needs. Therefore, human societies always need to find their way and move through it by means of the wise, knowledgeable, courageous, and teaching the instructions that make him happy and prosperous. One of the most useful instructions of this kind is the Islamic teachings that have been taken into consideration in the works and writings of the cultivated people. Human societies would be prosperous and happy if they feel responsible about knowledgeable people and try to find solutions for the problems of the society based on Islamic instructions and human knowledge and nature. It is of crucial importance that such people pave the way of life for their people through valuable methods and leave a pattern for the others and their children so that they could solve the problems easily, do not get into various injuries and know the way out. With such an

* Corresponding author. E-mail: taghiehmr1345@gmail.com.
DOI: 10.22103/jpl.2019.13849.2634

insight into the life of the Mongol tribal afflictions, in which he himself lived, Hamouei has obliged him to think for the community.

2. Methodology

The method of preventing social harm caused by practical neglect of the teachings by the method of analyzing the book of Dorr e-Sokhan , which is based on the thought of a wise and cultured man who is interested in the fate of the people of his homeland was studied in this paper. Thus, attitudes with four main themes including: 1- Man and God 2- Man and Prophet 3- Man and the mystics and man 4- Virtues and vices were stated and the author's purpose which is necessary for the happiness of each society was taken into account and explained. The following questions were answered in this research: is it only the material aspect that relieves the human being? Do humans not need the others continuous advice to feel happy? Do Islamic thoughts have a special view about happiness and prosperity as a humanist school? If human s happiness is important in Islamic teachings, what are its practical solutions?

3. Discussion

God sent Qur'an and the prophets to guide the humans through Islamic teachings. Our literary works are the followings of divine word, and it is very valuable and important to analyze the thoughts and ideas of the cultured people who love God and always seek to serve humanity. Hamouei didn't have a goal higher than the human s excellence and teaching the Islamic instructions in all of the 21 parts of this work, so he has tried his best to do this practically. Since he was one of the literate and scholars in his era, Because of his scholars and scholars of his time, he felt responsible for his and other people s behavior and deeds in the face of God and his community, both during his life and in the aftermath of his life. He always thought that a person should live in a way that would feel both calm and happy. Using Quran, the gnostic and prophet words in different fields, he has tried to act in a way that his was could be a pattern for others because he believed that the best way of expressing the Islamic instructions is through literary texts. In order to focus on his speech, he has tried to do what he says before prescribing people to do it in order to attract the people s attention to his words both in his time and afterwards. One of the undeniable necessities of human societies, especially in today's Iranian society, is the teaching of Islamic and religious

teachings in the true sense of the word. In order to be able to achieve this goal in a worthwhile step, we need to use the invaluable literary texts that have always been the most comprehensive educational resources; especially from the works of the great pastors of the history and culture of this country with such a brilliant record. The great ones like Saad al-Din Hamouei and his sons who created culture from the fourth to the thirteenth century in the history of Iran. One of these offspring, whose work *Dorr e-Sokhan* has recently been received, is Abu al-Fotouh Gheyas al-Din al-Hebbatollah Hamouei from the great family of Hamouei, all of whom were scholars of science and religion. He has focused on almost all principles of Islamic teachings in his book, thus, it is an important contribution to teaching the foundations of Islamic teachings. He always reminisces God wisely and knows the path of redemption in sincerity and loyalty. One of the most commonly known characteristics of the knowledgeable people is that what they do is for the God's consent and to save themselves from various disasters appearing in the human's lifetime. Hamouei has taken this issue into account step by step in his work because according to Qur'an, God's consent should be in it. Like any other truth-seeking scientist, he consistently knows any act and behavior from the right side and without any doubt, it is reasonable and expedient. He continuously reminds the people of the grace of God so that the society could find its way through it because somebody who sees themselves guilty in their religious beliefs may get disappointed, so he raise his hope and the hope of the society within which he lives based on the instructions of Quran. He lived at a time when Iran was politically defeated by Mongol invasion, and as it was mentioned, the 8th century was the period after anxiety and panic. It is the time of hopelessness, isolation, introspection, surrender, agreement and contentment. The way Hamouei has chosen as a religious scientist and distinguishes him among his comrades is his documentation so that he could save his people from lie and hypocrisy. One of the most valuable sources of teaching Islamic instructions after Quran, in his idea is the mystic words that are known in Persian literature and mysticism. Therefore, Hamouei has cited the words of these great people in his work. Virtues and vices could have their own places in the mind of a person who could make a connection with God, the words of inspiration, prophet and the wise words of gnostic and this

could change into a belief which is the most crucial and important matter to be concerned.

Ghias knows the moralities which is one of the most valuable human virtues as a worthwhile factor in developing religious instructions and as a result prosperity. so he has named three parts of his book as: in praise of ethics, at all and following a group of people who were presented with it and connected with good traits ; in the number of some of the bright morality and good faces ; in stating some ugly behaviors and preventing engagement in it (Taghieh, 53:2017). Hamouei is a mystic theologian who has learned generosity form his God and sees no difference between rich and poor in this way and the time and place doesn't make sense for him at the time of forgiveness. He believes the humans should learn from the clouds that deliver their rain on the grove and dandruff as the same; he never forgot generosity until he died; Gheyas knows generosity as prosperity and an attention from God. He sees the way of safety in honesty and sincere act, he himself believes in it and sees the path of prosperity in it: and when you approach that position sincerely and with a feeling of need, I hope that your repent will be immediately accepted by God and a familiar brightness will glow on your dark body. (Taghieh, 170:2017) Gheyas believes that humans heart is like a mirror, they had better not do something wrong because it makes their hearts dark and it couldn't be cleaned by any means. He thinks that in order to prevent the humans of be follower of their evil side, it is necessary that they always be suspicious to their passion, see it as a disaster in themselves and know themselves as the worst of the people. He says that if you are upset then be upset because of your own deeds, see your own faults and do not seek the reason of other people's behaviors.

4. Conclusion

In fact, Hamouei has shown using Quran and hadith practically to train and educate the society and following the words of God, focusing on the saints style he has tried to introduce Islamic instructions as a necessity. Therefore, the findings of this research indicate that benefiting the God's words and believing in him is the foundation of Hamouiesm thought. Citing Quran, Hadith, the mystics words, will result in accepting the words. The great people want the prosperity of the society and this what Hamouei has always been focusing on. So he has cited their words and he himself acts based on them. He has chosen Quran as a pattern for his behavior; he mentions a verse from Quran at first and then acts based

on it. Sincere act is the clearest and the most obvious characteristics of the wise and Hamouei has paid attention to this fact. Hamouei has prevented himself and other people from following passion and attachment to its temptations. Ignoring material things and preventing loving material things is what that keeps people from fault. Humility and modesty and paying attention to weak people and helping inferiors are among the obvious signs of religious, cultured and wise people. Hamouei doesn't know himself as a preacher to advise others, but he modifies his behaviors based on the instructions in Quran. Forgiveness and mercy is in any way the cause of prosperity. The knowledgeable people have a great responsibility towards the society so that they could find solutions [for problems] by expressing it. Every society that wants to see happiness and prosperity needs to choose the right path. Even though the poets and authors have benefited from Quran, Abolfouh Hamouei's style is different.

Keywords: Islamic Teachings, Texts, Human

References [in Persian]:

Qur'an

- Amidi, A.W. M. (1988). *Ghorar al-Hekam and Dorr al-Kalem*, Description: Mr. Jamaluddin Khansari, Qom: Office of Advertising.
- Imam Sajjad (AS). (2008). *Sahife Sajjadiyeh*, Translation: Sajjadi, Ahmad Organization for the Endowment and Charity, Qom: Oswah Press.
- Imam Sadeq (2007). *Mesbah al-Sharia and Maftah-al-Haqiqah*, Fourth Edition, translated by Abbas Azizi, Qom: Salat Press.
- Imam Ali (1986). *Nahj-al-Balagha*, Ali-Nagi Feyzul-Islam, Type of Book: Digital Qaemieh.
- Payndeh, A. Q. (1983). *Nahj al-Afshah*, Second Edition, Tehran: Javidan Press.
- Taghieh, M. R. (2017). "Correction and Suspension of the Manuscripts of the Treatise to the Imamate of Golestan by Abu al-Fotouh Hebbatollah ibn Yousef Hamouei", Ph.D., Mohammad Hosein Karami, Shiraz University.22- Dissimulation,
- Taghieh, M. R., & Karami, M. H. (2019). "On the Eighth Century AH Newly-found Prose: Dor-Sokhan", Textbook of Persian Literature, 11 (1), 1-13. Address: http://rp11.ui.ac.ir/article_22788_en.html

- Harrani, M. H. H. Q. (2008). *Aleh-Rasul, Correction and Suspension*: Ali Ghaffari, Eighth Edition, Qom: Islamic Institute Press.
- Haley, A. (1989). *Adam Aladayeh and Najjah Alsawi*, Qom: Islamic Art School Press.
- Derayti, M. (1987). *Translation of the Words of the Quran*, Qom, Qom: al-Nashir al-Ba'l-e-Lamqat al-A'lam al-Islami.
- Reyshari, M. M. (2010). *Translator: Sheikhi*, Hamid Reza, Qom: Daral-Hadith Scientific Cultural Institute.
- Sa'di, M. (1965). *Description of Golestan*, Mohammad Khazaeli, Tehran: Ahmad Alami Institute Press.
- Sa'di, M. (2006). *General Sa'di*, By Format: Mohammad Ali Foroughi, Tehran: Hermes Press.
- Samarqandi, Kamal al-Din Abdul Razzaq (1993). *Awareness-raising, non-profit, and collectively, by the endeavors*: Abdolhossein Nooae, Second Edition, Tehran: Cultural Studies and Research Institute.
- Sheikh-e-Sadouq, B. M. A. H. Q. (2013). *Al-Amali*, Qa'miyah Digital Library.
- Feyz Kashani, M. Sh. M. (1997). *Mohaji Albizase*, Teachers' Society, Fourth Edition, Qom: Islamic Institute Press.
- Sarabaki Traballyi, M. A. (1989). *Kenshalvaud*, Second Edition, Qom: Dar al-Zakhyer.
- Karami, M. H., & Taghieh, M. R. (2017). "Check stylistic features of *Dor-Sokhan gheyas*", Interpretation and Analysis of Persian Language and Literature Texts, 9 (32), 13-49. Address:
- Kollini, M. Y. (1990). *Principles*, Translator: Javad Mostafavi, Publications: Zamieh Islamiye Book.
- Majlisi, M. M. T. (1986). *Bahar al-Anvar*, translated by Mohammad Baqer Kamrani, to correct Muhammad Beheshti.
- Vaseti, M. N. (2008). *Ayoun al-Hekam-u-al-Mewaz*, research of Islamic courses of the Beasat Institute of Qom. Tehran: al-Baseh Institute.

نشریه نشر پژوهی ادب فارسی
دانشکده ادبیات و علوم انسانی
دانشگاه شهید باهنر کرمان

سال ۲۲، دوره جدید، شماره ۴۵، بهار و تابستان ۱۳۹۸

تعالیم اسلامی با تکیه بر متنی نویافته از ابوالفتوح حموی (علمی - پژوهشی) *

دکتر محمدرضا تقیه^۱

چکیده

جوامع بشری وقتی روی سعادت و خوشبختی را می‌بینند که دربارهٔ امور جامعه انسان‌های با فرهنگ و دانش، احساس مسئولیت کرده، با تعالیم اسلامی، دانش و منش انسانی، برای مشکلات جامعه چاره‌اندیشی کنند. ضرورت ایجاد می‌کند چنین افرادی با شیوه‌های ارزشمند، مسیر زندگی را برای مردم خود هموار سازند و برای دیگران و فرزندان الگویی به‌جا بگذارند. تا مشکلات را به راحتی حل کنند و دچار آسیب‌های مختلف نگردند و راه برون‌رفت آن را بشناسند. حموی با چنین بینشی به دورهٔ زندگی پس از مصیبت‌های قوم مغول که خود در آن قرار داشته، او را موظف کرده تا برای جامعه چاره‌اندیشی کند و منزلت آن را بدو باز گرداند. در این مقاله سعی بر آن است روش جلوگیری از آسیب‌های اجتماعی که برخاسته از بی‌توجهی عملی به تعالیم دین و سبب از بین رفتن اعتماد مردم می‌گردد، به روش تحلیل محتوا بررسی شود. پس نگرش‌ها تحت چهار عنوان: انسان و خدا؛ انسان و پیامبر؛ انسان و عرفا و انسان و فضیلت‌ها و ردیلت‌ها مطرح گردید و هدف ارزندهٔ نویسنده که برای سعادت هر جامعه لازم است، تبیین شده است و نتیجه این که چنین روشی یکی از راه‌هایی است که بتوان جامعه را به سوی سعادت، براساس تعالیم اسلامی هدایت کرد و به روزگار عزت و سربلندی باز گردانید.

تاریخ ارسال مقاله: ۱۳۹۸/۰۱/۲۵

تاریخ پذیرش نهایی مقاله: ۱۳۹۸/۰۲/۳۱

۱- استادیار گروه زبان و ادبیات فارسی. دانشگاه آزاد اسلامی واحد اقلید. ایران.

Email: taghiehmr1345@gmail.com.
DOI: 10.22103/jll.2019.13849.2634

واژه‌های کلیدی: تعالیم اسلامی، متون، انسان.

۱- مقدمه

اثر حمویی از متون ادب فارسی است که تعالیم اسلامی و دینی درون‌مایه آن را تشکیل می‌دهد، چون نویسنده اثر تاکنون از او چیزی در دست نبوده لازم است مختصری معرفی شود؛ ابوالفتوح غیاث‌الدین هبه‌الله بن یوسف بن ابراهیم بن محمد حمویی از نویسندگان عارف و شاعر قرن هشتم هجری است، که اثر او: «دُرِّ سخن، نثری آمیخته به نظم و دومین اثر ابوالفتوح است که به تقلید از گلستان سعدی نگاشته شده است» (تقیه و کرمی، ۱۳۹۷: ۴). و «از متون زیبای ادبی، عرفانی و اخلاقی قرن هشتم هجری است که با وجود حکایات آموزنده از صدر اسلام و گفتار بزرگان در آن و نیز بعضی نکات تاریخی، متأسفانه تا به امروز نه در دست بوده و نه به چاپ رسیده است.» (کرمی و تقیه، ۱۳۹۶: ۲۰) این اثر براساس نظم تاریخی چهارمین اثر تازه یافته شده به تقلید گلستان سعدی است. از آن در نسخه‌های خطی کتابخانه آیت‌الله گلپایگانی جلد ۲، صفحه ۶۱۹ و ۶۲۰ تحت عنوان «بساتین العرفاء» یاد شده است.

غیاث یکی از نوادگان سعدالدین حمویی است. وی بین سال‌های ۷۰۳-۷۱۰ هجری قمری متولد شده که سال ولادت وی باتوجه به بیت زیر که زمان عمر خود را هنگام نوشتن اثر اعلام کرده و باتوجه به سال رویت کتاب نگارستان، که سال ۷۳۹ بوده این تاریخ به دست آمده است.

ز عمرم کنون سی و شش سال رفت همه در پی حرص و آمال رفت
(تقیه، ۱۳۹۶: ۶۰)

و در سال ۷۵۳ هنگامی که طغایمور به دست یحیی کرابی به قتل می‌رسد غیاث‌الدین در آنجا حضور داشته و به احتمال قریب به یقین کشته شده است:

«...خواجه یحیی چابکانه سرش از تن جدا کرد و سربداران که در بیرون بودند چون ضرغام خون آشام [بنی جان] شمشیرها کشیده بر هیچ کسی ابقانکردند و از خاص و عام خلقی بسیار کشتند.» (سمرقندی، ۱۳۷۲، ج ۱/۲۸۲)

ابوالفتوح در اشعار به دست آمده، غیاث تخلص کرده است:

غیاث ترک وفا جستن از مردم گیر	طلب‌نکن رتبت و آیین سلطنت از گدا (تقیه، ۱۳۹۶: ۴۸)
غیاثا اگر چه فلک یار نیست	هنر را به عالم خریدار نیست (تقیه، ۱۳۹۶: ۴۹)
تو گفته‌ای که از ما دل بریده‌است، غیاث	روا مدار و مبر همچین گمان دگر (تقیه، ۱۳۹۶: ۷۸)

۱-۱- بیان مسئله

یکی از ضرورت‌های انکارناپذیر جوامع بشری به‌خصوص جامعه امروز ایران، آموزش تعالیم اسلامی و دینی به معنی واقعی کلمه است. برای این که بتوانیم در این مسیر گام ارزشمندی برداشته، به هدف دست یابیم باید از طریق متون گران‌سنگ ادبی که همواره گسترده‌ترین منابع آموزشی هستند، بهره‌جست. بویژه از آثار بزرگان گذشته تاریخ و فرهنگ این مرزوبوم که با سابقه درخشان بوده‌اند. بزرگانی چون سعدالدین حمویی و فرزندان وی از این جمله‌اند که از قرن چهارم هجری تا سیزدهم در تاریخ ایران فرهنگ‌ساز بوده، یکی از این فرزندان که اثر وی (دُرّسخن) به تازگی به دست آمده است ابوالفتوح غیاث الدین هبه‌الله از خاندان بزرگ حمویی که همه اهل علم و همه از بزرگان و عالمان دین بوده‌اند. وی در اثر خود تقریباً به تمامی مبانی تعالیم اسلامی توجه خاص داشته است، از این رو اثری درخور توجه برای آموزش مبانی تعالیم اسلامی است.

۱-۲- پیشینه تحقیق

این اثر برای اولین بار تصحیح شده است و مقاله «دُرّسخن نثری نویافته از قرن هشتم هجری» (۱۳۹۸) که به تازگی تحقیقی انجام گرفته، به معرفی اثر از لحاظ نسخه‌شناسی پرداخته است. و مقاله دیگر به «بررسی ویژگی‌های سبکی دُرّسخن غیاث» (۱۳۹۶) پرداخته است. بنابراین در هیچ‌یک از این دو مقاله با رویکرد تعالیم دینی، پژوهشی صورت نگرفته است. به هر روی گرچه مقالات متعددی مسایل تعالیم اسلامی را بیان کرده‌اند، اما کار حمویی طرحی نو است و با دیگران حتا با استاد خود سعدی که چهارمین مقلد وی بوده، متفاوت است.

۱-۳- ضرورت و اهمیت تحقیق

خداوند قرآن را نازل کرد و پیامبران را برای هدایت و تعالیم اسلامی انسان فرستاد، بنابراین آثار ادبی ما که در حقیقت دنباله‌رو کلام الهی است، واکاوی افکار و اندیشه انسان‌های خداجو و با فرهنگ که همواره در صدد خدمت به بشریت هستند، بسیار ارزشمند و مهم است، حمویی در بیست و یک باب این اثر همواره جز تعالی انسان و آموزش تعالیم اسلامی هدفی والاتر نداشته، بنابراین تمام هم و غم خود را مصروف این مقوله به صورت عملی کرده است، پس ضرورت دارد چنین آرا و افکار که به صورت عملی در آثار از این دست آمده است در معرض دید علاقه‌مندان قرار گیرد.

۲- بحث

جوامع بشری بدون شک نیاز به همت انسان‌های خردمندی دارد که جامعه زمان خود را بشناسند و در راستای حل مشکلات آن گامی استوار بردارند و آثار و منابع نجات بخش انسان از مشکلات را به وی معرفی کند. از جمله راه‌های سعادت و خوش بختی انسان، بویژه جوامعی که در آن ایمان به سرچشمه الهی، اصلی اساسی است، ابتدا توجه به قرآن پس از آن به ترتیب به احادیث و گفتار پیامبر و ائمه و الگو قرار دادن انسان‌های عارف و خردمند، روشی است که با سوق دادن انسان‌ها در قرآن، می‌توان مسیر بازگشت به عزت-مندی را هموار ساخت؛ و توجه به کلام پیامبر و ائمه و عرفا و اولیا از جمله این مبانی است که یاری بخش خواهد بود؛ حمویی رفتار، اخلاق و اعمال خود را مطابق با کلام حق ترسیم کرده و آن هم نه برای رسیدن بهشت و ترس از دوزخ بلکه عزت و کرامت انسان را با آن رقم زده که نشان دهنده روح بلند و عزت‌مندی است که در مسیر فضائل اخلاقی قرار-گیرد، چون انسانی که معیارش در قدم اول کلام حق باشد و رفتارهای خود را مطابق آن تنظیم نماید، بی‌شک در مسیر فضیلت‌ها گام بر خواهد داشت و اگر از مسیر منحرف نشود راه سعادت بر او گشوده خواهد شد:

کلام پاک سبحانی همه حق است می‌دانی هوای نفس یکسو نه که دولت بیکران یابی
عزیزا نفس خود بشکن مکن خواری و خوارش کن که عزت‌ها از آن بینی سعادت‌ها از آن یابی

هوای نفس، ایشان را به دوزخ می کشد بی شک اگر ترک هواگیری بهشت جاودان یابی (تقیه، ۱۳۹۶: ۱۷۳)

حمویی برای این که جامعه را از چنین مسیری به سمت سعادت و عزت مندی هدایت کند چون موعظه گران رفتار نکرده است، بلکه این روش را ابتدا خود پیش گرفته و بی آنکه بخواهد نصیحت کند و براساس باور خویش جامعه را بدان سوق می دهد. بنابراین برای فراگیری تعالیم دینی در متون ادبی، توجه به مقوله های مورد نظر نویسنده موثر است.

۲-۱- انسان و خدا

انسان اشرف مخلوقات، خلیفه خدا و بنده اوست. حمویی بنابراین اعتقاد، اعمال خود را مطابق با آیات قرآنی تنظیم کرده و براین باورست که تطابق اعمال با قرآن ضرورت زندگی و مایه سعادت است. از این رو اثر دُرِّسَخْن حمویی که یکی از این متون است، با محتوایی که تحت عنوان های: هوای نفس، مال اندوزی، ذکر حق و نجات، رضای حق، توجه حق به بنده، امید به رحمت حق و ... که در زیر آمده است، سعی بر آن داشته تا در آموزش تعالیم اسلامی به مردم زمانه خود، از این طریق پیاموزد و در این راستا خدمتی کرده باشد:

۲-۱-۱- ذکر حق و نجات

یاد خداوند و رضایت حق سبب نجات و پیوسته از طرف بزرگان بیان شده است که: حمویی خردمندانه خدا را یاد می کند و راه نجات را در مسیر اخلاص می بیند: «آبشخور شادی ها از هر گونه آلودگی دردسره های روزگار پاک و گوارا، درهای رحمت و آرامش گشوده و وسایل شادی و خوشی فراهم است.» (تقیه، ۱۳۹۶: ۳۴۲)

«از حضرت عیسی (ع) سوال شد: بهترین اعمال چیست؟ فرمود: خشنودی از خدا و دوست داشتن او. (فیض کاشانی، ۱۴۱۷، ج ۸/۸)

«حق، برای هر عمل کننده ای، نجات بخش است و برای هر گوینده ای حجت و دلیل.» (آمدی، ۱۳۶۶، ح/ ۱۴۴۵)

«راست گو در آستانه نجات و بزرگواری است و دروغ گو در لبه پرتگاه و خواری.» (ری شهری، ۱۳۸۹، ج ۶/ ۱۸۰)

«عقل راهنمایی می کند و نجات می دهد و نادانی گمراه می کند و نابود می گرداند.» (آمدی، ۱۳۶۶: ۱۲۴)

۲-۱-۲- رضای حق و نجات خود

از ویژگی‌های غالباً مشخص اهل معرفت یکی آن است که آنچه می‌کنند، برای رضای حق و نجات خویش از بلاهای مختلف است که در طول حیات آدمی خود را عرضه می‌کند. حمویی در این زمینه قدم به قدم این مهم را در نظر داشته چون طبق آیه قرآن باید رضایت خدا در آن باشد؛ «در نزد پروردگارش در بهشت جاوید که در آن نهرها جاری است تا ابد در آنجا خدا از آن‌ها خشنود است و آن‌ها از خدا خشنودند و این خاص کسی است که از پروردگارش بترسد.» (بینه/۸) حتا در اولین عبارت از کتاب خود بدین گونه - آغاز می‌کند:

«از بهر نجات و رستگاری تقدیم کنیم شکر باری
(تقیه، ۱۳۹۶: ۴۲)

غیاث پیوسته مانند هر عارف حق‌جویی هر عمل و کاری را از جانب حق می‌داند و بدون شک و تردید در آن صلاح و مصلحت می‌بیند که حواله حق است برای بنده خویش:
اگر با تو کسی بد کند از نادانی آن نیز بُود ز حکمت یزدانی
با هیچ کس بدی نیاید در دل اگر هر چه رسد، از خدا دانی
(تقیه، ۱۳۹۶: ۸۷)

۲-۱-۳- امید به رحمت حق

حمویی توجه به لطف حق را همواره گوش‌زد می‌کند که جامعه از این طریق خود را باز-یابد، چون انسانی که در باور دینی، خود را گناه کار می‌داند ممکن است مأیوس شود، پس او به خود و جامعه درون آن، بر اساس مضامین آیات قرآن امیدواری می‌دهد:
از حضرت حق غریب بُود بخشیدن جرم هر گناه کار
از رحمت او مباحش نویسد دریای کرم چو هست ذخار
(تقیه، ۱۳۹۶: ۱۶۰)

۲-۱-۴- توجه حق به بنده

حمویی خود و دیگران را در جریان‌های مختلف، به سویی سوق می‌دهد که توجه حق به بنده را اساسی‌ترین راه‌های برون‌رفت می‌داند و مردم را ترغیب به جلب عنایت حق می‌کند:

کسی مُکَرَّم و منظور هر دو عالم شد که بود حضرت حق را به حال او نظری (تقیه، ۱۳۹۶: ۱۶۲)

۲-۱-۵- خدا و آرامش مردم

ایران سرزمینی که به لحاظ سیاسی در برابر هجوم قوم مغول مغلوب شد و قرن هشتم با- توجه به آن چه گفته شد قرن پس از اضطراب و هراس بود، روزگار دست از دنیا شستن، سربه گریبان فرو بردن، درون گرایی، تسلیم، رضایت و قناعت است. در حقیقت زمان احیای ارزش های انسانی است اگرچه اندکی پس از آن، در پناه امنیتی که بر کشور سایه افکنده، مردم برای آرامش خاطر به همین ارزش ها، برای رسیدن به لحظه های اوج و کمال، بر می گردند و با آن به خودسازی مشغول می شوند.

غیاث مانند مرشدی، مردم سرخورده خود را با کلام حق پیوسته آرامش می دهد: «که هر کس بر خدا اعتماد و توکل کند، خدا او را بسنده است، بر حق توکل کردم و از زحمات وارست.» (تقیه، ۱۳۹۶: ۱۷۷)

«و آنچه نزدیک خدای بود، هرگز آن را نفاذ نتواند بود و دست تلف و فنا بدان نرسد.» (نحل/ ۹۶)

«پس هر چه آن پیش من گرامی بود بهتر چنان دانستم که آن پیشی به حضرت حق فرستم.» (تقیه، ۱۳۹۶: ۱۷۵)

«هر کس که از خدای خود ترسد و بهشتش آرزو کند، گو ترک هوای نفس گیر. دانستم که سخن او حقیقت است.» (تقیه، ۱۳۹۶: ۲۲۴)

«هیچ چرنده و رونده نیست که نه رزق او بر خداست. دانستم که من نیز یکی از این ها- ام...» (تقیه، ۱۳۹۶: ۱۷۶)

۲-۲- انسان و پیامبر

حموی بعد از کلام وحی، برای انسان، پیامبر، برترین بندگان خدا را الگو قرار داده است تا با استناد به فرمایش های رسول گرامی اسلام، در مسیر سعادت قرار گیرند:

۲-۲-۱- استناد به کلام پیامبر (ص) به عنوان الگو

حموی روشی را که به عنوان عارف اهل شریعت پیش گرفته است و او را در بین هموعان متفاوت می کند، مستندات اوست. تا مردم زمانه خود را که سرخورده از دروغ و

ریاست نجات دهد؛ باید کسانی مانند او در جامعه‌ای که بیش از هر کس به تباهی و ریشه‌های آن آگاهی داشته و دارند، در برابر جامعه و مردم احساس مسوولیت کنند و با ایجاد آثار ارزشمند و ماندگار، هم به تاریخ و هم راه بازیابی هویت مردم را به آنان نشان دهند و سرزمین خود را بازسازی کنند. غیاث نیز از این دسته است که خود را همواره مسئول دانسته و گام‌های استوار خود را برای این مهم برداشته و به همین دلیل با مستندات، جامعه خود را رهبری و هدایت می‌کند.

در بیست و یک باب کتاب غالباً مطلب را با کلام رسول خدا شروع کرده‌است، چون پیامبر انسانی بوده با چنین تعبیری:

«رسول (ص)، پیش از پیامبر شدن، بیست خصلت از خصلت‌های پیامبران را دارا بودند، که اگر کسی یکی از آن‌ها را داشته‌باشد، دلیل عظمت اوست؛ چه رسد به کسی که همه آن‌ها را دارا باشد، آن حضرت پیامبری امین، راست‌گو، ماهر، اصیل، شریف، استوار، سخنور، عاقل، بافضیلت، عابد، زاهد، سخاوتمند، دلیر و با شهامت، قانع، متواضع، بردبار، مهربان، غیرت‌مند، صبور، سازگار، و نرم‌خو بودند و با هیچ منجم غیب‌گو و پیش‌گویی همنشین نبودند.» (مجلسی، ۱۳۶۵، ج ۱۶/۱۷۵)

«هر کس که بر طعام دادن مواظبت کند، حق تعالی، به وجود او با ملائکه مقربین، مباحث نماید.» (تقیه، ۱۳۹۶: ۱۱۳)

«رسول-صلوات الله و سلامه علیه- می‌فرماید که تواضع بنده را رفعت افزایش دهد.» (تقیه، ۱۳۹۶: ۶۵)

۲-۳- انسان و عرفا

یکی از منابع ارزشمند، پس از قرآن و کلام پیامبر برای آموزش تعالیم اسلامی در نظر حمویی، سخن عرفان نامی است که در ادب فارسی و عرفان شناخته شده‌اند. بنابراین حمویی در اثر خود به سخن این بزرگان استناد کرده‌است:

۲-۳-۱- کلام عارفان مشهور

غیاث حکیمی اجتماعی است و در صدد تبلیغ و تعلیم حکمت عملی برای برخوردار شدن از یک زندگی متعادل و سعادت‌مند است، افکار وی از رنگ عرفان خالی نیست و جابه‌جا در اثرش رنگ تصوف به چشم می‌خورد، نهایت این که جریان لطیف ذوق را در اثر

او باید به تمایل وی به تزکیه نفس و تصفیة اخلاقی تعبیر کرد نه به وابستگی به طریقه‌های خاص در بازار پر رونق تصوف زمان پیش از خود.

در باب‌های اول، هشتم، نهم و دهم چنان‌می‌نماید که اساس تعلیم شیخ بر نوعی زهد عرفانی بوده و باید پذیرفت که غیاث هم حکیم و هم عارف است، بنابراین صوفی و عارف دانستن او، امر بدیهی است و دلیل آن عبارت‌از این است که پیوسته با آوردن نقل قولی از عرفا کلام خود را مُهر تایید می‌زند:

«یکی شبلی را-رَحِمَةُ اللَّهِ عَلَيْهِ-گفت خرّقه به من ده تا از راه تبرک درپوشم، باشد که از برکت آن به درگاه الله، مرتبه و درجه یابم، فرمود که ای برادر، اگر پوست شبلی درپوشی تا به عمل راه شبلی نروی، هیچ فایده‌ات نکند.» (تقیه، ۱۳۹۶: ۱۵۴)

«از سَرِی سَقَطِی-قَدَسَ اللّهُ رُوحَهُ-پرسیدند که صبر چیست؟ در بیان آن شروع فرمود، ناگاه عقربی بیامد و چند نیش برپای مبارکش زد، سَرِی سخن را قطع نفرمود و هیچ توجّع و تألم فرانمود، از او پرسیدند که سبب چه بود که اظهار توجّع نفرمودی؟ گفت: اگر مرا اندک بلایی پیش آید و بر تنم زخم نیش رسد، بر آن صبرنمایم، بندگان حق را صبر چون فرمایم؟.» (تقیه، ۱۳۹۶: ۶۷)

۲-۴-انسان، فضیلت‌ها و رذیلت‌ها

انسان وقتی بتواند با خدا و کلام وحی، پیامبر و سخنان حکمت‌آمیز عرفا ارتباط برقرار کند، پس از آن است که در ذهن او فضیلت‌ها و رذیلت‌ها جایگاه خاص خود را خواهد داشت و تبدیل به باوری خواهد شد که در تعالیم اسلامی مهم‌ترین دغدغه و مسأله مورد توجه است. در این راستاست که او به مکارم اخلاق، بخشش، اخلاص، توجه به مردم و غیره به صورت عملی روی می‌آورد. بنابراین در این قسمت فضیلت‌ها و رذیلت‌ها به صورت زیر طرح‌بندی شده‌است تا باور به تعالیم اسلامی در نگاه حموی تبیین شود:

۲-۴-۱-فضیلت‌ها

بایدهای ارزشمند، برای انسان یک نیاز اساسی است تا او را در بین مخلوقات برتری بخشد. در این بخش بایدها از منظر حموی به شرح زیر طرح‌بندی شده‌است:

۲-۴-۱-۱-۱-۱-۱ مکارم اخلاق

غیاث پیوسته مکارم اخلاق را که یکی از مهم‌ترین فضیلت‌های انسانی است، برای گسترش تعالیم دینی و در نتیجه سعادت عامل ارزنده می‌داند، به همین دلیل سه باب کتاب خود را چنین قرار داده است:

«در مدح مکارم اخلاق حمیده، علی‌الاطلاق و اقتدا به جماعتی که بدان مُتَخَلِّق بوده‌اند و به اوصاف پسندیده مُتَصِف.» (تقیه، ۱۳۹۶: ۵۳)

«در تعداد بعضی از مکارم اخلاق بهیه و شمایل مَرْضِیَّه.» (تقیه، ۱۳۹۶: ۵۳)

«در بیان بعضی از اخلاق دمیمه و منع از تَخَلِّق بدان.» (تقیه، ۱۳۹۶: ۵۳)

و در محتوای اثر خود پیوسته این مطلب را اشاره می‌کند:

از آدمی مکارم اخلاق کسب کن منگر به خلق، او که سیاه است یا سپید
ز نهار تا که ردکنی گر همه سگی ست هیچ آفریده را ز در خویش ناامید
(تقیه، ۱۳۹۶: ۱۱۵)

توجه به اخلاق و پیروی از صفات نیک را از بزرگان خویش یاد گرفته است که:
«خدایا مرا بر تربیت، ادب آموزی و نیکی کردن به فرزندانم یاری فرما.» (امام سجاده، ۱۳۸۷: ۱۲۰)

«چهار چیز است که به هر کس داده شود خیر دنیا و آخرت به او داده شده است: راست-
گوبودن، ادای امانت، حلال خوردن و خوش اخلاقی.» (درایتی، ۱۳۶۶: ۲۱۷)
«راست گوبودن و پرهیز نمودن از دروغ، زیباترین اخلاق و بهترین ادب است.» (درایتی، ۱۳۶۶: ۲۱۷)

۲-۴-۱-۲-۱-۲-۱ بخشش و بخشندگی

غیاث، خداشناسی عارف است که بخشندگی را از خدای خویش آموخته و در این راه فرقی بین مردم توانگر و فقیر نمی‌بیند و هنگام بخشش زمان و مکان نمی‌شناسد. معتقد است که باید مانند خداوند بر لاله‌زار و شوره‌زار، هردو چون ابر بارید، پس تا هنگام مرگ دست از بخشندگی برنداشت. غیاث بخشندگی را سعادت، بخت و عنایت خدادادی می‌داند و معتقد است که بخشش ثواب آن به گذشتگان نیز می‌رسد. همچون سعدی اعتقاد راسخ دارد که خداوند هرگز در رحمت را بر کسی نخواهد بست. همچنین باور دارد که با لطف و

محبت، دیگران را می‌توان دل‌بسته و وابسته خود کرد، بخشندگی را تا آنجا باوردارد که می‌گوید وقتی بر کسی که مجرم است قادر شدی به پاس نعمت قدرت خود، او را عفو کن؛ از نشانه‌های کرم و لطف معتقد به آن است که نباید با زبان و قلم به دیگران توهین کرد.

زهی کریم خدایی که از کمال کرم نمی‌کند در احسان به روی گیر فراز تو را که در حق بیگانه‌ای نظر باشد ز آشنا نه همانا که لطف گیری باز (تقیه، ۱۳۹۶: ۵۹)

«سه چیز است که محبت آورد: قرض دادن و فروتنی و بخشش.» (حرانی، ۱۳۸۷:

۳۱۶)

«دوست خود را به وسیله نیکی کردن، سرزنش کن. و بدی او را به وسیله بخشش به او، دفع کن.» (امام علی، ۱۳۶۵: ۱۱۵۵/۲).

«خداوند زیباست و زیبایی را دوست دارد، بخشنده است و بخشش را دوست دارد، پاک است و پاک‌بودن را دوست دارد.» (پاینده، ۱۳۶۲: ۲۹۳).

«هیچ مومن نیست مگر آن که بخشنده است و تنها آن کس بخشنده است که از یقین و همت والا برخوردار باشد؛ زیرا که بخشنده‌بودن پرتو نور یقین است؛ هر کس هدف را بشناسد بخشش بر او آسان شود.» (مجلسی، ۱۳۶۵: ۳۵۵/۶۸؛ (امام صادق، ۱۳۸۶: ۸۲).

۲-۴-۱-۳-اخلاص در عمل

غیاث راه نجات را در اخلاص عمل و صدق می‌داند، خود بدان ایمان دارد و راه سعادت را در آن می‌بیند: «و چون تو از راه اخلاص و نیاز روی بدان مقام نهی، من امید دارم که عن قریب توبه تو شرف قبول یابد و روشنایی آشنایی به اندک مدتی بوجود ظلمانی تو تابد.» (تقیه، ۱۳۹۶: ۱۷۰)

از نگاه او انسان با اخلاص کسی است که از حيله و نیرنگ پاک‌باشد و باطن خود را از مقام طلبی و ثروت‌اندوختن خالی‌نگه‌دارد و در عوض، دل خود را با نکات دقیق علمی و عمل به آن پاک‌دارد.

پیامبر (ص) فرمودند: «پروردگارم هفت چیز را به من سفارش فرمود: اخلاص در نهان و آشکار، گذشت از کسی که به من ظلم نموده، بخشش به کسی که مرا محروم کرده، رابطه با

کسی که با من قطع رابطه کرده، و سکوت همراه با تفکر و نگاه کردن برای عبرت باشد.»
(کراجکی طرابلسی، ۱۳۶۸، ج ۲ / ۱۱)

«از نشانه های سعادت، اخلاص داشتن در عمل است» (آمدی، ۱۳۶۶، ح/ ۶۲۲۳).

۲-۴-۱-۴- توجه به مردم

غیاث اعتقاد دارد که دل مردم مانند آینه است، نباید رفتاری ناشایست کرد که سبب تیره شدن دل‌ها گردد و گرنه به هیچ وسیله نمی‌توان آن تیرگی را از دل مردم زدود. البته از نظر او مردمی بودن قابلیت می‌خواهد. نباید حاکم وقتی زبردستان در رنج و زحمت هستند به دنبال شادی خود باشد. بر این باور است که مقام و منزلت مردم را نزد خدا کسی از آن خبر ندارد تا بتواند در مورد آنان سخنی بگوید. هر کسی که مردم را خوار و حقیر کند در هر مقام و مرتبه که باشد دشمنان چنین شخصی فراوان خواهد شد. او خانقاه را تا این اندازه قبول دارد که باید خانقاه ساخت و به مردم لقمه نان داد. کسی که به مردم نیکی می‌کند نیک‌بخت و مردمی است. گاهی مردم عملی را از سر اجبار و ترس انجام می‌دهند نه از روی اعتقاد. داشتن عاقب نیک در آخرت را وابسته به نیکی کردن درباره مردم می‌داند. غیاث سلامت جسم حاکم را وابسته به مردم می‌داند و می‌گوید اگر سلامت بدن می‌خواهی باید به مردم غذای فراوان بدهی و پیوسته سفره تو برای مردم گشاده باشد از مردم احوال‌پرسی - کن، به آنان نان بده و دل آنان را به دست آور. کسی با مردم است که با محبت، دل آنان را به دست آورد و مانند باران بر سر مردم نعمت‌های خداوندی را بریزد. اگر از مقام و منزلت خود در هراس هستی غم‌خوار مردم باشید و نیکی کنید. درباره مردم آزاری گوید:

(تقیه، ۱۳۹۶: ۹۴)

«کسی دوست‌دار مردم است که به خاطر آنان هر نوع آزار و اذیت را به جان بخرد، ولی نگذارد آسیبی به مردم برسد.

«... اگر بدی دید آن را با خوبی جواب دهد، خشم خود را فرو خورد و از مردم درگذرد، و خداوند نیکوکاران را دوست دارد» (کلینی، ۱۳۶۹: ۱۲۴/۲).

«فروتنی در آن است که با مردم چنان کنی که دوست داری با تو چنان باشند» (کلینی، ۱۳۶۹: ۱۲۴/۲).

«بدان که، انس گرفتن با مردم از خداوند است و دشمنی با مردم از شیطان» (کلینی، ۱۳۶۹، ج ۵/۵۰۰)

«خوشبخت‌ترین مردم کسی است که با مردم بزرگوار دوستی و معاشرت کند.» (مجلسی، ۱۳۶۵: ج ۱۸۷/۷۴)

بنی آدم اعضای یک پیکرند که در آفرینش ز یک گوهرند
چو عضوی به درد آورد روزگار دگر عضوها را نماند قرار
تو کز محنت دیگران بی‌غمی نشاید که نامت نهند آدمی
(سعدی، ۱۳۴۴: ۱۹۰)

۲-۴-۱-۵- خود کم‌بینی و تواضع

تواضع صفتی است که خداوند به اهل آن بشارت داده است: «...خدای شما خدایی یکتاست، در برابر او تسلیم شوید و تواضع کنندگان را بشارت ده.» (حج/۳۴)

دوم این که به خاطر داشتن روح بلند که صفت هرانسان وارسته‌ای است، به تمامی ضعف و ناتوانی خود در بیان مطلب اشاره می‌کند و مانند همه عارفان بزرگ از هرگونه خودستایی و خودبینی فاصله می‌گیرد، بلکه تمام عیب خود را در همین ابتدای پذیرد، چنان که خود گوید:

«اگر بر خطایی وقوف یابند و بر لغزش مطلع شوند و هرآینه که شوند؛ چه خاصیت آدمی زاده آن است که به فرزند و شعر خود چنان مشعوف باشد، که خوب را با زشت در یک رشته دارد و دل‌نشین را با زشت در یک رشته کشد و محمود را از پلید و نیکو را از بی‌ارزش فرق نکند و بر عیب و ننگ که روشن‌تر از فریاد باشد و لغزش و گناه که در وضوح، مانند صبح آشکار، وقوف نیابد.

می‌دان که عیب خود نشناسد سلیم‌مرد کی بوی سیر را شنود آن که سیر خورد
(تقیه، ۱۳۹۶: ۲۴)

«تهذیب و تصحیح دریغ‌ندارند و کرامت تجاوز از این خسارت که بی‌اختیار به وقوع آمد
و...» (تقیه، ۱۳۹۶: ۲)

در ادامه که کار او تا چه اندازه اعتبار دارد و ارزشمند است متواضعانه می‌گوید:

این بدان ماند که پیش آفتاب می دهد هم جلوه خود را ذره ای
ورنه می دانم که تا چندی بود نزد دریا اعتبار قطره ای
(تقیه، ۱۳۹۶: ۵۳)

او فروتنی را مایه سعادت و عنایت خداوند می داند و در این باره به حدیث پیامبر (ص)،
استناد می کند:

«رسول خدا، درود خدا بر او، می فرماید که: تواضع بنده را بلندی افزایش دهد، تواضع کنی تا
حق تعالی، مرتبه شما را افزون کند و عفو بنده را عزت می دهد، شیوه عفو پیش گیرید تا
حضرت عزت، شما را عزیز کند...» (تقیه، ۱۳۹۶: ۱۳۷)

«طور، فروتنی نمود و با خود گفت که من استحقاق آن ندارم که مطلع اسرار خدا گردم،
حضرت ربانی وحی فرستاد که به کوه طور حاضر بشو که او، خود را وزنی نهاد و تواضع و
انکسار پیش آورد، شایسته نظر تجلی ما، جز او نیست.» (تقیه، ۱۳۹۶: ۱۳۷-۱۳۸)

«هم از او مروی است که تا مادام که بنده در تصور داشته باشد که از او در جهان نیک تر
کسی هست بدان که در مقام تکبر است، از تواضع خبری و در کوی فقر گذری ندارد.»
(تقیه، ۱۳۹۶: ۱۳۵)

«انسان بلند مرتبه چون به فهم و دانایی رسد، متواضع می شود.» (آمدی، ۱۳۶۶: ۲۸۵)؛
واسطی، ۱۳۸۷: ۱۳۵)

«سه چیز است که محبت آورد: قرض دادن و فروتنی و بخشش.» (حرانی، ۱۳۸۷:
۳۱۶)

«شریف ترین اخلاق، تواضع، بردباری و نرم خوئی است.» (واسطی، ۱۳۸۷: ۱۱۵)
«خدای متعال به من وحی فرمود که متواضع باشید، تا هیچ کس بر دیگری فخر نبرد و
کسی به دیگری زور گوئی و تجاوز نکند.» (پاینده، ۱۳۶۲: ۲۹۰)

«در آسمان دو فرشته بر بندگان گماشته شده اند پس هر کس برای خدا تواضع کند، او را
بالا برند و هر کس تکبر ورزد او را پست گردانند.» (کلینی، ۱۳۶۹، ج ۱۲۲/۲)

«در وصف پرهیزکاران: لباسشان میانه روی است و راه رفتن و رفتارشان متواضعانه است.»
(امام علی، ۱۳۶۵: ۳۰۳؛ حرانی، ۱۳۸۷: ۱۵۹؛ شیخ صدوق، ۱۴۳۴: ۱۵۹)

«از تواضع است که انسان به پایین مجلس رضایت دهد، به هر کس برمی خورد سلام- کند، مجادله را رها کند اگرچه حق با او باشد و دوست نداشته باشد که او را به پرهیزکاری بستانند.» (مجلسی، ۱۳۶۵، ج ۴۶۵/۷۲)

«سه چیز است که خداوند به سبب آن‌ها جز بر خیر و خوبی نمی‌افزاید: تواضع، که خداوند به سبب آن جز بلند مرتبگی نمی‌افزاید؛ شکسته‌نفسی، که خداوند به سبب آن جز عزت نمی‌افزاید و مناعت طبع که خداوند به سبب آن جز بی‌نیازی نمی‌افزاید.» (حلی، ۱۳۶۸: ۱۷۸)؛ (مجلسی، ۱۳۶۵، ج ۱۲۴/۷۲)

تواضع، نشانه خردمندی است؛ و تکبر نتیجه جهل قراردادده است.

«تواضع را وسیله عقل و تکبر را وسیله جهل قراردادده است.» (حرانی، ۱۳۸۷: ۳۹۶)

۲-۴-۱-۶-بی‌اعتنایی به دنیا

از صفات ارزشمند غیر قابل انکار عرفا و اولیای حق بریدن از دنیاست. غیاث با استناد به کلام رسول الله (ص) این مساله را بیان کرده است:

«... هر کس که بامداد برخیزد و همت او بیشتر بر کسب حطام دنیا مصروف باشد، او فارغ است از خدا...» (تقیه، ۱۳۹۶: ۱۵۰)

«روزی یکی از برادران را نصیحت می‌کردم و بر کسب کمالات و تهذیب اخلاق و صفات باعث می‌شد، و از پرستش حطام دنیا نهی می‌کرد و بر ذخیره راه آخرت و طلب رضایت حضرت مولی، تشویق می‌نمود و می‌گفت:

عزیز و محترم باشی به عالم اگر در چشم تو دنیا بود خوار
(تقیه، ۱۳۹۶: ۱۸۴)

توانگری ز قناعت طلب نه از زروسیم که تا به حشر ترا حرص کم‌نگرداند
(تقیه، ۱۳۹۶: ۱۰۷)

با وجود آن که غیاث معلم اخلاق و تربیت است، می‌توان باتکیه بر عناصر عرفانی بسیاری که در تمام اثر او موج می‌زند، و نیز پیوند ناگسستنی میان اخلاق و عرفان او، دست کم از علاقه‌مندان و دوست‌داران آگاه، به این جریان فکری و فرهنگی، به‌شمار آورد.

دل‌بستگی به دنیا سبب دردسر است، و این نکته‌ای است که غیاث آن را به خوبی فهمیده، چنان که بزرگان گفته‌اند:

(تقیه، ۱۳۹۶: ۱۷۴) غیث مصیبت‌های آدمی را نتیجه پیروی از نفس می‌داند، بنابراین باب دهم کتاب دُرِّسَخْن را به‌همین منظور آورده‌است، او معتقد است برای این که انسان پیرو نفس نشود لازم است همیشه به نفس خود بدگمان بوده، به چشم حوادث در خود نگاه کند و خود را بدترین مردم بداند. چنین می‌گوید که اگر ناراحت هستی به خاطر کارهای خود باش، عیب‌های خود را ببین و دنبال علت کار دیگران نباش. راه احتیاط را تا آنجا می‌رود که: «سخن یکی از مشایخ کبار است، که چون از برادر مسلمان عیبی بینی، باید که از- هفتاد جهت عذر او ببندی، اگر به خاطرت فرو آمد، بعد از آن نفس خود را ملامت کنی و گویی زهی بدی تو، که هفتاد عذر تو را در مسلمانان شنیدی و هنوز یک عذر او نپسندی» (تقیه، ۱۳۹۶: ۱۴۸).

غیث نیز بزرگ‌ترین دشمن انسان را نفس می‌داند و گوید:

بدترین دشمن است نفس تو را پرورش می‌کنی سببش چرا

(تقیه، ۱۳۹۶: ۱۵۲)

«پرهیز از این که دوستی کنی با کسی که برای طمع و ترس یا هوای نفس و خوردن و آشامیدن رو، به تومی آورد و در جست‌وجوی دوستی با پرهیزگاران باش.

«هر کس شرافت نفس داشته‌باشد، خویشتن را از پستی خواهش نفس پاک می‌دارد.

«خوش‌بخت، کسی است که برای نفس خود خلوت و فراغت یابد و به کار اصلاح آن

پردازد.

«هر که به محاسبه نفس خود پردازد، خوش‌بخت شود.» (مجلسی، ۱۳۶۵: ج ۲۸۲/۷۴)

۲-۴-۲- مال اندوزی

انسان وقتی به جمع‌آوری مال و ثروت روی آورد، عزت نفس خود را از دست داده، تن به هر خواری خواهد داد، آن هم مالی که پایدار نمی‌ماند، پس حمویی بر خود لازم می‌داند که ابتدا، خود از زراوندوزی چشم‌پوشی کند و بعد دیگران را در این مسیر آورد، از این رو گوید:

«به خَلْقِ نظر کردم، دیدم هر کس چیزی دارد که آن را به نزد او وزن و مقداری هست و

در محافظت آن نیک می‌کوشند. در کلام حق خوانده‌ام. «مَا عِنْدَكُمْ يَنْفَدُ وَمَا عِنْدَ اللَّهِ بَاقٍ»؛

و آنچه نزدیک خدای بود، هرگز آن را نفاد نتواند بود و دست تلف و فنا بدان نرسد. پس هرچه آن پیش من گرامی بود، بهتر چنان دانستم که آن پیشی به حضرت حق فرستم. مردمان هرچه دوست می دارند بهر روزی ذخیره بگذارند همه غافل که این جهان فانی است دل نهادن بر او ز نادانی ست (تقیه، ۱۳۹۶: ۱۷۵)

«در سخن خداوندیم که فرموده است قوله تعالی: 'إِنَّ الشَّيْطَانَ لَكُمْ عَدُوٌّ فَاتَّخِذُوهُ عَدُوًّا'؛ شیطان، دشمن شما است او را دشمن گیرید. با او دشمنی پیش گرفتم و ترک عداوت با بیگانه و خویش کرد و چندان که جهد بود از او حذر واجب دانست و چون تمام دشمنی با شیطان در پیوستم، با همه خلق دوست گشتم و مرا با هیچ آفریده غیر او دشمنی نماند. ترا بدتر از شیطان نیست دشمن تو دشمن گیر او را بشنو از من همین با او عداوت دار محکم چرایشی دشمنی اولاد آدم برو با جمله عالم دوست می باش درون کس به نوک کینه مخراش (تقیه، ۱۳۹۶: ۱۷۶)

۳- نتیجه گیری

حمویی در حقیقت برای تعلیم و تربیت جامعه، کاربرد قرآن، احادیث را به صورت عملی نشان داده است و با پیروی از کلام حق، توجه به سلوک اولیا و عرفا سعی کرده تا تعالیم دینی را همواره یک ضرورت معرفی کند، بنابراین در این تحقیق نتایج به دست آمده عبارت است از:

۱. بهره جستن از کلام خداوند و اعتقاد به او، شالوده اساسی اندیشه حمویست.
۲. استناد کردن به قرآن، حدیث، سخن بزرگان و عارفان، سبب پذیرش کلام خواهد بود.
۳. چون بزرگان سعادت جامعه را می خواهند، این نکته ای است که حمویی همواره متوجه آن بوده است. بنابراین استناد به سخن آنان کرده و خود عامل آن است.
۴. او قرآن را دستورالعمل رفتار خود قرار داده، ابتدا آیه قرآن را آورده، بعد اعمال و رفتار خود را مانند کلام حق انجام می دهد.

۵. اخلاص مهم‌ترین نشانه انسان‌های بزرگ و باتدبیر است و حمویی به این موضوع به‌خوبی توجه نشان داده‌است. حمویی همواره خود و دیگران را از پیروی نفس و دل-بستگی به وسوسه‌های آن برحذر کرده‌است.
۶. بی‌توجهی به زراندوزی و مال‌طلبی است که انسان را از لغزش حفظ می‌کند.
۷. تواضع و فروتنی نشانه آشکار انسان‌های ارزشمند است.
۸. توجه به مردم ضعیف و رعایت زیردستان.
۹. حمویی خود را موعظه‌گر نمی‌داند تا دیگران را نصیحت کند، بلکه اعمال خود را طبق قرآن اصلاح می‌کند.
۱۰. شعرا و نویسندگان گرچه از قرآن بهره‌جسته‌اند، اما روش ابوالفتوح حمویی متفاوت است.
۱۱. عفو و بخشش در هر صورت مایه سعاد است.
۱۲. مسئولیت انسان‌های اهل فضل و دانش در برابر جامعه اصل ضروریست تا با بیان آن، خود و دیگران دست‌به‌چاره‌اندیشی زنند.
۱۳. هر جامعه‌ای که می‌خواهد روی سعادت و خوش‌بختی را ببیند، باید راه درست را انتخاب کند.

فهرست منابع

الف) کتاب‌ها

۱. قرآن.
۲. آمدی، عبدالواحد بن محمد. (۱۳۶۶). **غرر الحکم و ذرر الکلم**. شرح: آقا جمال‌الدین خوانساری، قم: دفتر تبلیغات.
۳. امام سجاد (ع). (۱۳۸۷). **صحیفه سجادیه**. ترجمه: احمد سجادی، سازمان اوقاف و امور خیریه، قم: اسوه.
۴. امام صادق. (۱۳۸۶). **مصباح الشریعة و مفتاح الحقیقة**. چاپ چهارم، ترجمه: عباس عزیزی، قم: صلاة.
۵. امام علی. (۱۳۶۵). **نهج البلاغه**. علی نقی فیض الاسلام، نوع کتاب: دیجیتالی قائمیه.
۶. پاینده، ابوالقاسم. (۱۳۶۲). **نهج الفصاحة**. چاپ دوم، تهران: جاویدان.

۷. حرانی، ابو محمد حسن بن علی بن حسین بن شعبه. (۱۳۸۷). **تحف العقول عن آل الرسول**. تصحیح و تعلیق: علی اکبر غفاری، چاپ هشتم، قم: موسسه نشر اسلامی.
۸. حلی، احمد بن فهد. (۱۳۶۸). **عدة الداعی و نجاح الساعی**. قم: دارالکتب اسلامی.
۹. درایتی، مصطفی. (۱۳۶۶). **ترجمه تصنیف غرر الحکم و دُرر الکلم**. قم: مرکز النشر التابع لمکتب الاعلام الاسلامی.
۱۰. ری شهری، محمد محمدی (۱۳۸۹). **میزان الحکمه**. مترجم: شیخی، حمیدرضا، قم: موسسه علمی فرهنگی دارالحديث.
۱۱. سعدی، مصلح الدین. (۱۳۴۴). **شرح گلستان**. محمد خزائی، تهران: موسسه انتشارات احمد علمی.
۱۲. سعدی، مصلح الدین. (۱۳۸۵). **کلیات سعدی**. به تصحیح محمد علی فروغی، تهران: هرمس.
۱۳. سمرقندی، کمال الدین عبدالرزاق (۱۳۷۲). **مطلع سعدین و مجمع بحرین**. به اهتمام: عبدالحسین نوایی، چاپ دوم، تهران: موسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگی.
۱۴. شیخ صدوق، ابن بابویه ابی جعفر محمد بن علی بن الحسین قمی. (۱۴۳۴). **الامالی**. کتابخانه دیجیتال قائمیه.
۱۵. فیض کاشانی، محمد بن شاه مرتضی. (۱۴۱۷). **محنة البیضا**. جامعه مدرسین، چاپ چهارم، قم: موسسه نشر اسلامی.
۱۶. کراجکی طرابلسی، محمد بن علی بن عثمان. (۱۳۶۸). **کنز الفوائد**. چاپ دوم، قم: دار الذخائر.
۱۷. کلینی، محمد بن یعقوب. (۱۳۶۹). **اصول کافی**. مترجم: جواد مصطفوی، انتشارات: کتاب فروشی علمیه اسلامی.
۱۸. مجلسی، محمد باقر بن محمد تقی. (۱۳۶۵). **بحار الانوار**. ترجمه محمد باقر کمره‌ای، به تصحیح محمد بهشتی.
۱۹. واسطی، علی بن محمد بن ابی نزار. (۱۳۸۷). **عیون الحکم و المواعظ**. تحقیق قسمت دروس اسلامی موسسه بعثت قم. تهران: موسسه البعثة.

ب) مقاله‌ها

۱. تقیه، محمد رضا؛ کرمی، محمد حسین. (۱۳۹۸). «دُرُسخن؛ نثری نویافته از قرن هشتم هجری». *متن شناسی ادب فارسی*. (۱) ۱۱، ۱۳-۱.

۲. کرمی، محمدحسین؛ تقیه، محمدرضا. (۱۳۹۶). «بررسی ویژگی‌های سبکی دُرسخن غیاث». *تفسیر و تحلیل متون زبان و ادبیات فارسی*، ۹ (۳۲)، ۱۳-۴۹.

ج) پایان نامه‌ها

۱. تقیه، محمدرضا. (۱۳۹۶). «تصحیح و تعلیق نسخه خطی رساله‌ای به تقلید گلستان اثر ابوالفتح هبۀ الله بن یوسف حموی». رساله دکتری، محمدحسین کرمی، دانشگاه شیراز.

